

15 Nederland inside out

Iris Andriessen

Samenvatting

In dit hoofdstuk lieten we Nederlandse jongeren aan het woord over Nederlandse identiteit. Jongeren groeien op in een diverse en geglobaliseerde wereld. Wat betekent Nederlandse identiteit voor hen en hoe construeren zij de grenzen ervan? Wie zijn volgens jongeren insiders en outsiders? De jongeren die we spraken, kwamen uit Rotterdam en uit Zwolle. Jongeren construeren Nederland vooral als een culturele eenheid waarin mensen zich verbonden voelen als Nederlanders door deel te nemen aan ‘Nederlandse’ symbolische activiteiten. Daarbij past het idee dat insiders degenen zijn die zich actief verbinden aan Nederland. Als je écht wilt en je laat dat zien, dan hoor je erbij, zo is de redenering op expliciet niveau. Zowel autochtone jongeren als jongeren met een migratieachtergrond voelen desondanks een verschil in insiderstatus, en grenzen rondom wie insiders zijn worden vanuit verschillende kanten getrokken. Autochtone jongeren geven toe dat in hun hoofd het prototype van de witte Nederlander een rol speelt, terwijl ze eigenlijk liever wat inclusiever zouden willen denken. Jongeren met een migratieachtergrond geven aan dat hun de outsiderpositie wordt gewezen als ze niet als vanzelfsprekend als Nederlander worden gezien, terwijl ze zichzelf wel als zodanig beschouwen. Ook wordt door beide groepen aangegeven dat er Nederlanders met een migratieachtergrond zijn die zichzelf buiten de gemeenschap plaatsen door zich niet te verbinden met Nederland (bv. de taal niet te spreken, of grotere loyaliteit te voelen naar een ander land). Grenzen rondom insiders en outsiders worden vanuit verschillende kanten getrokken en bestendigd, maar vanuit verschillende kanten wordt ook geprobeerd de indeling langs lijnen van afkomst te doorbreken en te komen tot een meer inclusieve nationale identiteit, die meer past bij de realiteit waarin de jongeren opgroeien.

15.1 Nederlandse identiteit in een divers land

In de Provinciale Statenverkiezing van maart 2019 behaalde Forum voor Democratie, een partij die als een van zijn belangrijkste thema's de Nederlandse identiteit heeft, dertien zetels en werd daarmee de grootste partij in de Eerste Kamer. Binnen het discours, zoals door Forum voor Democratie en de PvdV gebezigd, wordt de Nederlandse identiteit voorgesteld als bedreigd van binnenuit door outsiders die voor een belangrijk deel (maar niet alleen) bestaan uit mensen met een migratieachtergrond (Duyvendak en Kešić 2018). De diverse samenleving is in dit discours een verandering ten opzichte van een geïdealiseerd, cultureel homogeen verleden, die negatief wordt geduid. Jongeren, zeker in grote steden, groeien echter op in een andere realiteit. Diversiteit houdt voor hen geen verandering, maar een gegeven in. Jongeren zitten, ondanks schoolsegregatie, vaak in divers

samengestelde klassen en ontmoeten elkaar daar. Etnische segregatie in het onderwijs vertoont bovendien een dalende trend (Inspectie van het onderwijs 2018). Van de Nederlandse bevolking tot 25 jaar had in 2018 27% een migratieachtergrond; in de totale bevolking lag dat percentage iets lager (23%). In grote steden zoals Amsterdam en Rotterdam heeft meer dan 50% van de jongeren onder de 25 jaar een migratieachtergrond.

De ontmoeting met diversiteit speelt zich voor jongeren ook online af. Via internet en sociale media komen zij al vroeg in aanraking met een geglobaliseerde wereld. Via smartphones, spelcomputers, YouTube en playlists staan zij in contact met mensen en cultuuruitingen uit verschillende delen van de wereld. Naast ontmoeting en gewenning aan diversiteit worden nieuwe media juist ook geassocieerd met het vergroten van tegenstellingen (Dekker en Den Ridder 2019). Jongeren groeien dus op in een diverse en geglobaliseerde omgeving, waarin zich zowel overbruggende als scheidende elementen voordoen. In dit hoofdstuk onderzoeken we hoe zij tegen deze achtergrond denken over Nederlandse identiteit. Wat betekent deze voor hen en hoe construeren ze de grenzen ervan? Wie zijn volgens jongeren insiders en outsiders?

Met wie hebben we gesproken?

De belangrijkste bron van informatie voor dit hoofdstuk vormen zes focusgroepgesprekken met jongeren tot 25 jaar. Deze werden in samenwerking met onderzoeksbureau Labyrinth georganiseerd. Om een breder beeld te verkrijgen, kozen we twee plaatsen waar de focusgroepen werden gehouden: Rotterdam als representant van een superdiverse omgeving en Zwolle als representant van een minder diverse omgeving. In Rotterdam heeft 49,1% van de inwoners geen migratieachtergrond, in Zwolle is dat 83,3%. Om te voorkomen dat hbo/wo-opgeleiden de gesprekken zouden domineren, zijn de groepen ingedeeld naar opleidingsniveau: één groep in Rotterdam en Zwolle had als maximaal opleidingsniveau mbo4, in de tweede groep in Rotterdam en Zwolle hadden de deelnemers een havo-, vwo-, hbo- of wo-achtergrond. De vier focusgroepen waren gemengd naar geslacht. Daarnaast kozen we ervoor om deze groepen te mengen naar etnische achtergrond, omdat we wilden weten hoe jongeren in hun diverse omgevingen tot een constructie van Nederlandse identiteit komen. In Zwolle waren de groepen, conform de samenstelling van de bevolking, minder divers naar etnische achtergrond dan in Rotterdam (tabel 15.1).

Omdat het mogelijk is dat jongeren zonder migratieachtergrond uit sociale-wenselijkheidsoverwegingen minder open zouden zijn in een diverse groep over het eventueel afbakenen van grenzen langs etnische of religieuze lijnen, zijn twee extra focusgroepgesprekken gehouden. Ook deze vonden plaats in Rotterdam en Zwolle. Deelnemers in deze groepen hadden een gemiddeld opleidingsniveau en hadden overwegend geen migratieachtergrond. Er deden zowel jongens als meisjes aan deze groepen mee. Tabel 15.1 vat de informatie samen.

Tabel 15.1

Samenstelling van de focusgroepgesprekken, naar gender en migratieachtergrond

plaats	opleidingsniveau	totaal aantal deelnemers	van wie vrouw	van wie met migratieachtergrond
Rotterdam	max. mbo4	6	3	5
Zwolle	max. mbo4	3	3	1
Rotterdam	havo/vwo/hbo/wo	7	3	3
Zwolle	havo/vwo/hbo/wo	7	3	3
Rotterdam	gemiddeld	6	1	1
Zwolle	gemiddeld	8	4	0

Bron: Labyrinth

Omdat een deel van de beoogde deelnemers aan de focusgroep in Zwolle met maximaal mbo4-niveau niet kwam opdagen, zijn er aanvullend twee interviews gehouden: met een respondent met en een zonder migratieachtergrond.

Waarover hebben we gesproken?

In alle focusgroepgesprekken en in de interviews is gebruikgemaakt van eenzelfde gespreksleidraad. In het eerste deel van de gesprekken stond de vraag centraal: ‘Wanneer voel je je Nederlander?’ De jongeren werd gevraagd uit een groot aantal verschillende afbeeldingen die we voor dit onderzoek hadden geselecteerd er twee te kiezen: één afbeelding die iets uitdrukte van wanneer zij zich Nederlander voelen en één waarbij dat niet het geval was. Konden zij geen afbeelding vinden die dit voor hen uitdrukte, dan mochten ze zelf iets opschrijven of tekenen. De keuze van de jongeren werd besproken, waarbij ook aan bod kwam hoe ze zich erbij voelden, of ze altijd Nederlander willen zijn, mogen zijn of ook wel eens het gevoel hebben Nederlander te móeten zijn. Het tweede gedeelte van het gesprek ging over de vraag hoe de jongeren grenzen construeren. Wie is wanneer een insider en wie wanneer een outsider? Hiertoe werden de jongeren gevraagd om de volgende zin af te maken: *Om een Nederlander te zijn, moet je...* Hun antwoorden schreven de jongeren op post-its en deze werden op een whiteboard gegroepeerd langs een aantal dimensies en vervolgens besproken. In het laatste deel van het gesprek ging het over de toekomst van de Nederlandse identiteit: wat zijn hun verwachtingen en wat zouden ze missen als de Nederlandse identiteit zou verdwijnen?

De gesprekken werden geleid door drie verschillende gespreksleiders. De sfeer in de groepen was open. In verschillende groepen zeiden deelnemers dat ze van tevoren hadden verwacht dat het onderwerp wel eens verhitte discussies zou kunnen opleveren, en dat ze blij verrast waren te merken dat een goed gesprek en uitwisseling van standpunten mogelijk was. In bijna alle groepsgesprekken reageerden de deelnemers ook op elkaar en vroegen ze kritisch door op standpunten. Vaak probeerden ze met elkaar tot een gedeeld standpunt of een onderliggende gedachte te komen waar ze het over eens waren.

Reikwijdte

Het doel van dit hoofdstuk is om een beeld te schetsen van wat de betekenis is van een Nederlandse identiteit voor jongeren en hoe zij de grenzen hiervan construeren. Om dit te onderzoeken, gebruiken we een kwalitatieve aanpak, waarbij we jongeren zelf aan het woord laten. Dit betekent dat we niet beogen een representatief beeld te schetsen van hoe jongeren in Nederland tegen Nederlandse identiteit aankijken. Hoewel jongeren die deelnamen verschillend dachten over Nederlandse identiteit, is het goed mogelijk dat er nog meer standpunten zijn die niet in de gesprekken naar voren kwamen. Ook weten we niet in welke mate de naar voren gebrachte visies van deze jongeren gedeeld worden onder alle Nederlandse jongeren. Met behulp van enquêtemateriaal kunnen we daar soms voorzichtig toch iets over zeggen. Dit hoofdstuk laat zien hoe jongeren een Nederlandse identiteit construeren, wat dit voor hen betekent en hoe ze met elkaar tot inzichten en oplossingen komen.

15.2 Nationale identiteit is vooral een culturele identiteit

In het eerste deel van de groepsgesprekken vroegen we jongeren om een afbeelding te kiezen die voor hen uitdrukte wanneer ze zich sterk Nederlander voelden. De afbeeldingen die jongeren kozen, lieten zien dat nationale identiteit voor hen vooral een culturele identiteit is. 'Nederlandsheid' wordt het sterkst gevoeld wanneer ze deelnemen aan iets wat als typisch Nederlands wordt beschouwd, of wanneer ze in aanraking komen met culturele praktijken die juist in contrast staan met 'Nederlandse' culturele praktijken.

Typisch Nederlands

De HEMA, samen om zes uur aan tafel eten, tulpen, boerenkool met worst, bitterballen, en Sinterklaas vieren zijn enkele voorbeelden van zaken die jongeren met en zonder migratieachtergrond noemen als dingen die ze als typisch Nederlands beschouwen en waarbij ze een Nederlandse identiteit voelen. Deze iconen worden breed in de groepen als typisch Nederlands herkend en niet als zodanig betwist. Dit geeft aan dat het gaat om gedeelde symbolen van Nederlandse identiteit. Deelnemen aan zulke activiteiten die een symbolische lading dragen, zoals boerenkool met (of zonder) worst eten, van tulpen houden of iets kopen bij de HEMA (liefst in de aanbieding, zoals een van de respondenten toevoegde), versterkt het gevoel Nederlander te zijn. Het is een soort 'ik doe, dus ik ben'-gevoel. Doordat het gedeelde symbolen zijn, wordt ook een band gevoeld met andere Nederlanders, die (verondersteld worden) deze dingen ook (te) doen: wij eten boerenkool en dat laat zien dat we Nederlanders zijn.

R: *Ik heb een plaatje van Koninginnedag gekozen. Daar komt het allemaal bij elkaar: een bepaalde gierigheid van Nederland om de goedkoopste dingetjes bij elkaar te troggelen. Gewoon zo'n typisch Nederlands iets. Zo kneuterig, ergens. Maar ook koopjesjagers die dan echt om zes uur opstaan. Volgens mij doen Nederlanders dat ook alleen maar: zo vroeg mogelijk bij de leukste standjes zijn. En dan weer kinderen die dingen*

verkoppen, om zoveel mogelijk te verdienen op zo'n dag. Gewoon, het knusse, het kneuterige, dat echt typisch Hollandse.

I: Maar voel jij je dan op die dag ook echt heel Nederlands?

R: Ja. Ik kan daar echt ontzettend van genieten, want ik hou echt van kneuterigheid. Ik voel me dan... dan denk ik: dit is wel echt Hollands, zeg maar. Volgens mij kunnen ook alleen maar Nederlanders dit doen.

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Contrast met Nederland

Naast typische Nederlandse symbolen en deelname aan als typisch Nederlands beschouwde activiteiten werden door vooral jongeren zonder migratieachtergrond ook afbeeldingen gekozen die juist een contrast vormen met hoe zij dingen gewend zijn te doen. Wanneer mensen in het buitenland of mensen binnen Nederland met een andere culturele achtergrond dingen anders doen, worden jongeren zich er opeens van bewust van dat zij dingen op een bepaalde manier doen. Tot dan toe wordt hun eigen manier als vanzelfsprekend beschouwd, omdat in hun omgeving de meeste mensen dat op een vergelijkbare manier doen. In het contrast met andere praktijken van mensen die niet (direct) als Nederlands worden beschouwd, wordt de conclusie getrokken dat hun eigen manier van doen dus 'Nederlands' zal zijn. De Nederlandse culturele inhoud wordt dan dus zichtbaar in het contrast met een andere culturele inhoud. Het besef iets 'gewoon' of 'vanzelfsprekend' te vinden, doet jongeren inzien dat ze cultureel gevormd zijn in Nederland, waardoor ze zich Nederlands voelen.

Dus als ik bijvoorbeeld op vakantie ben in het buitenland voel ik mij Nederlandser dan als ik hier ben.

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Ja, ik voel me nog wel echt Nederlander, weet je, want ik heb een Italiaanse vriendin. Zij woont nog in Italië. Dus je komt wel echt heel veel dingen tegen die gewoon heel anders zijn. Zoals: wij denken er helemaal niet bij na, maar eten normaal altijd om vijf, zes uur. En dat is daar... Ik zit daar echt honger te lijden tot negen uur. Dat ben ik gewoon niet gewend. En als ze daar naar de supermarkt gaan, dan doffen ze zich helemaal op, want stel dat je iemand tegenkomt. En als je daar koffie krijgt, is dat zo'n klein shotje zeg maar. Dus, ja, je merkt echt wel verschil, weet je.

(Zwolle, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

De meeste voorbeelden die in de focusgroepen voorbijkomen, zijn afkomstig van jongeren zonder migratieachtergrond. Toch zijn er ook een paar voorbeelden van jongeren met een gemengde of migratieachtergrond die hieraan refereren. Zo vertelt een jongen met een Indonesische achtergrond dat hij samen aan tafel eten om zes uur als typisch Nederlands is gaan zien nadat hij een tijdje in Indonesië woonde, waar rituelen rondom het avondeten anders verliepen. Omdat jongeren met een migratieachtergrond niet altijd als vanzelfsprekend als Nederlander worden gezien in de ogen van anderen (zie paragraaf 15.4), vallen

ook hun juist deze acculturatiepatronen op in contrast met praktijken uit het land waar de ouders vandaan komen.

15.3 De emotionele betekenis van een Nederlandse identiteit

Jongeren construeren nationale identiteit vooral als een culturele identiteit. Om de betekenis van die identiteit te achterhalen, vroegen we jongeren naar hun gevoel over Nederlandse identiteit. Vier emoties werden genoemd, die in paren verschillende kanten van dezelfde medaille vormen: trots versus schaamte, en verliesgevoelens versus verbroedering.

Trots en schaamte

De trots die jongeren voelen wanneer het over Nederlandse identiteit gaat, wordt enerzijds in verband gebracht met prestaties van Nederlanders.

We hebben echt een heel mooi land en ons verleden is heel rijk. Er is geen enkel land dat Engeland is binnengevallen. Nou, wij hebben het gedaan. Het duurde niet lang, maar we hebben wel de hele Engelse vloot kapotgemaakt. Dat soort grote dingen, hè.
(Zwolle, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

We hebben ontzettend veel grote sporters en grote dj's. We zijn gewoon heel bekend als klein landje. We hebben gewoon heel veel bereikt voor de hoeveelheid inwoners en de grootte qua oppervlakte die wij hebben. Het is gewoon een soort, ja, trots gewoon.
(Rotterdam, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Nog vaker wordt door de jongeren met en zonder migratieachtergrond genoemd dat ze trots zijn op Nederland vanwege waarden die als typisch Nederlands worden gezien. Het gaat dan om zaken zoals vrijheid van meningsuiting, tolerantie of het recht om te demonstreren. Jongeren stellen dat in Nederland deze rechten en waarden goed geborgd zijn, door deze te contrasteren met andere landen waarin dat (veel) minder het geval is. De combinatie van belang hechten aan deze waarden en de perceptie dat deze juist in Nederland goed tot hun recht komen, leidt tot een positief nationaal zelfbeeld en vervult met trots om daarbij te horen en deel van uit te maken.

Ik heb voor [een afbeelding van] de Tweede Kamer gekozen. Ik vind dat de Tweede Kamer verschillen vertegenwoordigt en dat ze dat naar mijn mening best wel goed doen. Ik voel me gewoon heel erg betrokken bij de vrijheid die je hebt om je mening te uiten en toe te lichten. Altijd overleggen is wel iets wat echt Nederlands is. En daarom vind ik ook dat Nederland ook wel een goed land is. Omdat er eerst wordt overlegd voor er echt actie ondernomen wordt. En dat gebeurt bij de Tweede Kamer.
(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Als ik zeg maar dit plaatje zie: dat zijn twee vrouwen die zijn feest aan het vieren. Volgens mij zijn ze aan het trouwen, trouwens. Haha. Nederland is volgens mij het eerste land dat

het homohuwelijk gelegaliseerd heeft. Dan voel ik me wel een beetje trots als ik dat lees ergens. Toch als eerste. En ja, dat vind ik leuk aan Nederland, dat dit kan.

(Zwolle, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Ik voel me niet aangetrokken tot de boodschap [wijst op een afbeelding van een protest tegen de komst van vluchtelingen]. Daar ben ik het niet mee eens. Maar ik vind het wel mooi om te zien dat het kan. Zelfs als er bijvoorbeeld neonazi's ofzo zouden zijn, dat ze wel gewoon kunnen protesteren tegen de regering. En dat we daar niet gelijk de politie op afsturen ofzo.

(Rotterdam, max. mbo4-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

Onderzoek van Leach et al. (2007) laat zien dat mensen het belangrijker vinden dat hun groep hoog scoort op moraliteit (bv. eerlijk en betrouwbaar) dan dat hun groep sociaal (warm, vriendelijk) of competent (slim, succesvol) is. Mensen identificeren zich sterker met een groep die ze moreel hoger achten en ze zijn trotser op groepen die ze als moreel zien. Bij jongeren zagen we dit patroon ook: waarden als tolerantie, vrijheid en duurzaamheid (bescherming van ecologie) worden als moreel goed gezien, beschouwd als Nederlands, en daardoor identificeren zij zich als Nederlands en zijn ze trots op Nederland. Opvallend is echter dat binnen dit algemene patroon een subtiel perspectiefverschil lijkt mee te spelen wanneer het gaat om waarden als vrijheid van meningsuiting en tolerantie. Voor de deelnemers zonder migratieachtergrond lijkt moraliteit de enige dimensie die hier speelt, terwijl bij de deelnemers met migratieachtergrond ook een aspect van veiligheid lijkt mee te spelen. Het verschil lijkt verband te houden met de vraag of deelnemers de waarden vooral zien met betrekking tot anderen (Nederland biedt ruimte aan andere inwoners voor hun overtuigingen, meningen en aanwezigheid) of ook met betrekking tot zichzelf (Nederland biedt die ruimte ook aan mij en mensen die op mij lijken).

Naast gevoelens van trots spreken de jongeren ook van gevoelens van schaamte wanneer de gemeenschap waar ze zich toe voelen behoren moraliteit met voeten treedt. Situaties van uitsluiting en intolerantie staan haaks op het nationale zelfbeeld van tolerante natie. Paradoxaal genoeg worden als 'on-Nederlands' vaak situaties genoemd waarin anderen het gevoel hebben de Nederlandse identiteit juist te beschermen. In de focusgroep-gesprekken kiezen relatief veel jongeren een foto waarop mensen met een spandoek te zien zijn waarop staat: *Stop de verislamisering van Nederland*. Terwijl de mensen op de foto juist het gevoel hebben dat ze opkomen voor de Nederlandse identiteit, voelen een aantal jongeren (met en zonder migratieachtergrond) zich daardoor juist minder Nederlands, omdat het niet past in hun beeld van waar Nederland voor staat en waar zij bij willen horen. Het gevoel van schaamte gaat gepaard met een distantiëring van de gemeenschap: *daar voel ik me niet bij thuis, daar wil ik niet bij horen.*

R: Misschien meer nu op dit moment vooral de vluchtelingenstroom, dat mensen dan niet binnen mogen komen. Alle demonstraties tegen hun komst, gewoon de haat tegen mekaar. Dat vind ik niet passen binnen mijn Nederland. We zijn samen één, het moet

niet zo zijn omdat een paar mensen dat vinden dat daardoor die mensen zich niet meer welkom mogen voelen in Nederland.

I: Dus als jij demonstraties ziet tegen de toestroom van vluchtelingen, of tegen asielzoekers, of dus demonstraties tegen islamisering, dan voel jij je even minder Nederlander, of dan voel jij je niet bij Nederland horen?

R: Nee, dan schaam ik me voor mijn Nederland, dat zij zo dat zo uiten in plaats van dat we er met zijn allen achter staan en ze met een warm hart welkom heten.

(Zwolle, interview, zonder migratieachtergrond)

Ik heb gekozen [als voorbeeld van] het niet Nederlands voelen [voor het plaatje] met Sinterklaas. Met het Zwarte Pieten-gedoe van nu. En, eh, we zijn zogenaamd een soort tolerant land, maar nu zijn er zoveel mensen verdrietig of gekwetst door dit feit. Ook al is het een minderheid. Dat er dan zoveel haat die kant gelijk op gaat. Daar schrik ik van en dan wil ik me ook eventjes geen Nederlander voelen, denk ik.

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Als ik bijvoorbeeld zie dat iemand niet wordt aangenomen omdat die een hoofddoek draagt, dan zou ik mij schamen voor Nederland. En doordat ik zie dat het kan [afbeelding van een politieagente met hoofddoek] maakt het me ook een soort van trots.

(Rotterdam, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Nederlandse jongeren met een migratieachtergrond noemen ook dat ze trots zijn op waarden als tolerantie, vrijheid en duurzaamheid en dat ze zich schamen wanneer dit met voeten wordt getreden. Daarnaast noemen ze nog een andere dimensie die raakt aan hun etnische achtergrond: schaamte wanneer andere Nederlanders met dezelfde etnisch-culturele achtergrond als zijzelf bepaalde waarden met voeten treden. Zoals we later in dit hoofdstuk (paragraaf 15.4) zullen zien, worden jongeren met een migratieachtergrond, ondanks hun eigen identificatie als Nederlander, door anderen vaak geassocieerd met hun etnische achtergrond. Zij worden dus niet ondubbelzinnig of vanzelfsprekend als Nederlander gezien. Ook worden ze aangesproken op het gedrag van andere mensen met dezelfde etnisch-culturele achtergrond. Ook wanneer ze dat gedrag zelf afkeuren en zich niet identificeren met de specifieke individuen om wie het gaat, voelen zij toch een bepaalde band (ook al bestaat deze vooral in de ogen van andere mensen), waardoor gevoelens van schaamte opkomen.

Heel veel Turkse mensen die ik dan niet ken persoonlijk, maar die mijn vader wel kent, en die hij minacht, die ook dit soort dingen doen: dan werken ze niet en dan zie je ze de hele tijd in de coffeeshop en dan krijgen ze een uitkering voor een bepaalde aandoening ofzo. En daar schaam ik me dan voor als Turk zijnde of als Nederlander zijnde met Turkse roots.

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

Verlies en verbroedering

Onder meer de toegenomen etnische diversiteit in Nederland, de globalisering en de toegenomen welvaart waardoor mensen meer reizen heeft zichtbare culturele veranderingen in Nederland met zich meegebracht. Jongeren noemen onder meer de verkrijgbaarheid van halal eten in de supermarkt en vreemde talen die op straat of op school worden gesproken. Deze veranderingen worden door sommige jongeren geduid als een verrijking, wanneer waardevolle elementen uit een andere cultuur worden overgenomen. Nieuwe gerechten zijn daar een voorbeeld van, maar ook culturele waarden en praktijken zoals gastvrijheid en uitgebreid tafelen.

Ik denk dat we als Nederlanders vrij gehaast zijn met eten. Ik ben zelf drie maanden in het Midden-Oosten geweest en heb daar echt mogen ervaren dat maaltijden echt een samenkomst zijn. Eten is niet een 'moeten' [functioneel], maar het is daar echt een samenkomen. Het om de tafel zitten is een activiteit van de dag in plaats van dat je gewoon drie maaltijden hebt die je moet eten. Toen ik terugkwam, miste ik dat heel erg hier in Nederland: dat er gewoon rust is bij het eten. Maar hier [in Nederland] is het: oké, nu gaan we weer afwassen of we gaan weer ons eigen ding doen

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Op andere momenten wordt culturele verandering geplaatst binnen een frame van verlies. Omdat Nederlandse identiteit als culturele identiteit wordt geconstrueerd, voelen veranderingen van de culturele inhoud voor sommige jongeren zonder migratieachtergrond als een bedreiging van een Nederlandse identiteit. Als Nederland wordt gedefinieerd als het uitoefenen van bepaalde culturele praktijken, dan rijst de vraag bij sommige jongeren wat Nederland nog is als die praktijken veranderen. Sommige jongeren voelen zich daardoor minder verbonden met Nederland of met andere inwoners van Nederland.

R: *Mijn Nederland is alweer anders dan het Nederland van mijn ouders. Dat verschil is echt groot en verklaart ook waarom zij er heel anders over denken dan ik. En dat merk ik nu ook wel. Zoals nu: ik ga wel veel meer tegen die tegenstanders van Zwarte Piet voelen. Daar ga ik ook veel meer tegenin, omdat... Het hoort gewoon bij Nederland. En een paar jaar geleden toen het er nog maar een paar waren [die tegen Zwarte Piet waren], dacht ik: ja, boeien. Maar ik merk gewoon dat mijn Nederland verandert, dus ik wil er ook wat tegen doen.*

I: *Dus dat is het gevoel wat af en toe dus in jou opkomt? Dat je vaker af en toe het gevoel hebt van: ik wil wel echt even wat doen om de Nederlandse cultuur en bepaalde dingen te behouden en te zorgen dat Nederland niet dingen verliest?*

R: *Ja, mijn Nederland verandert daarin en dat past niet bij mijn beeld van Nederland.*

I: *En je zegt dat het ook wel iets met jou doet, van dat je daardoor wat meer in actie komt als het ware?*

R: *Ja, dat ik meer een statement maak. En dat ik meer een afkeer krijg... Ook op andere vlakken heb ik echt helemaal niks met die mensen. Op zo'n moment vind ik het echt vreselijk dat dat ook toekomst kan zijn.*

(Zwolle, interview, zonder migratieachtergrond)

De verliesgevoelens die door sommige jongeren naar voren worden gebracht, refereren aan het concept nativisme, waarin de natie als culturele eenheid wordt bedreigd door een interne minderheid die als culturele buitenstaanders worden gezien (Duyvendak en Kešić 2018). In paragraaf 15.4 gaan we dieper in op de vraag wie als buitenstaanders worden gezien en wie als insiders. Onderling ontstonden hier tussen jongeren discussies over. Terwijl sommige jongeren door culturele verandering een gevoel van verlies ervaren, trekken anderen in twijfel of die veranderingen fundamenteel genoeg zijn om een Nederlandse identiteit te ondermijnen of zelfs te laten verdwijnen. Jongeren noemen bijvoorbeeld dat de traditie rondom Sinterklaas steeds veranderd is en desondanks nog steeds wordt gevierd. Zij zien cultuur niet als statisch, maar als iets wat in beweging is, zich ontwikkelt, meegroeit met veranderingen. Als cultuur zo opgevat wordt, is er ook weinig verlangen naar het geïdealiseerde pure culturele verleden dat nog écht Nederlands was. Een ander voorbeeld komt uit Zwolle, waarin respondenten discussiëren over de vraag of de islam een dreiging vormt voor de culturele identiteit van de natie.

R1: *Ja, het andere plaatje is een moskee. Ik ben zelf christelijk. En ik vind dit eigenlijk hier niet in Nederland horen of in ieder geval tot in een bepaalde mate. Het is wel belangrijk dat we vrijheid hebben van meningsuiting en van geloof, maar er worden steeds meer moskeeën gebouwd en er komen ook steeds meer mensen die moslim zijn. Nederland is zelf natuurlijk een christelijk land, of in ieder geval dat was het. Dus dit zie ik ook meer een beetje als een bedreiging, als christen zijnde zeg maar, dat er veel moskeeën worden gebouwd en dat er veel moslims bij komen.*

R2: *Is dat een bedreiging voor je? Eh, hoe voelt dat voor jou bedreigend?*

R1: *Dat op een gegeven moment de moslims straks in de meerderheid zijn, meer dan de christenen en dat is al eigenlijk volgens mij bijna zover.*

R2: *Maar is dat zo verschrikkelijk?*

R1: *Voor mij als christen zijnde. Je ziet dat het christendom en de katholieken heel erg afneemt, en dat de islam vanwege migratie heel erg toeneemt. In sommige wijken hoor je soms letterlijk moskeeën.*

R3: *Maar waarom is dat erg dan?*

R2: *Ja, dat vroeg ik me nog steeds af: hoe is dat voor jou bedreigend?*

R1: *Ik vind dat een bedreiging omdat ik ergens bang ben ofzo dat de christenen straks een beetje ondergesneeuwd raken, ook in de mening, ook in de politiek, ook wie er straks aan de macht komt. En dat soort dingen. Als er iemand aan de macht komt die meer met het moslimgeloof heeft, weet ik niet wat voor beslissing er genomen wordt. En ik wil niet zeggen dat moslims verkeerd zijn, helemaal niet, maar vanuit mijn christelijke achtergrond denk ik toch over bepaalde dingen anders. [...] En als nu al het moslimgeloof groeit in Nederland en het christendom afneemt, dan ben ik wel benieuwd hoe het er over enkele jaren uitziet. In hoeverre kunnen wij als christen zijnde dan ook nog van invloed zijn op de politiek?*

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, allen zonder migratie-achtergrond)

Bepaalde culturele veranderingen worden door sommige respondenten zonder migratieachtergrond geduid als bedreiging voor de culturele eenheid. Andere jongeren (met en zonder migratieachtergrond) voelen dit niet zo. De groepen vinden elkaar weer in de positieve gevoelens die ze hebben bij elementen van een nationale identiteit die verbinden over etnische diversiteit en (culturele) verschillen heen, zoals Oranjegekte bij sportprestaties of nationale rouw zoals na de vliegramp met de MH17.

Met voetbal is het zo dat iedereen om je heen in dezelfde kleur is. Dan draait het puur om het voetbal en dan is het gewoon wij Nederland, wij Nederlanders gaan winnen. En op zo'n moment dan is het van: wij hebben gescoord. Dan spreek je een wij uit, dan scheer je iedereen over één kam en dan is het van: wij als Nederland, wij als Nederlander. Voetbal is een verhaaltje apart, omdat ik dan zeg 'wij hebben gewonnen'. Op het moment dat wij winnen is Nederland meer trots. Wij winnen dan in dat opzicht gewoon van andere landen en ja, het is wel een moment waar wij als land of als volk zijnde dichter bij elkaar komen, want dan maakt het gewoon niet uit uit welke plaats je komt, uit welk dorp of straat je komt of wie je precies bent, je draagt allemaal dezelfde kleur. Het is wij tegen de rest zeg maar. Wij tegen Frankrijk, en dan is een goal mooi meegenomen.

(Zwolle, interview, met migratieachtergrond)

Als het Nederlands elftal voetbalt en het Nederlands elftal traint, als ik dan gewoon kijk dan zijn we één, dan staan we als land achter onze vlag en dat voelt voor mij dan als Nederlander zijn, met elkaar voor één doel.

(Zwolle, interview, zonder migratieachtergrond)

Toen die aanslag met de MH17 gebeurde, had je een paar dagen daarna heel erg het gevoel van saamhorigheid. Hoe verschrikkelijk die daad ook was, dat gevoel vond ik wel mooi. Dat we dat allemaal hadden.

(Zwolle, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Dat een Nederlandse identiteit wordt verbonden met een gevoel van eenheid en saamhorigheid werd ook door Anderson (1995) beschreven. Hij stelt dat de natie een verbeelde politieke gemeenschap is die, ongeacht de feitelijke ongelijkheid die er zich kan voordoen, opgevat wordt als een diepgaande, horizontale kameraadschap. Jongeren omschrijven dit in de gesprekken als een omvattend 'wij-gevoel' dat andere verschillen er minder toe laat doen.

Het wij-gevoel van verbondenheid wordt gevoed wanneer een groep samen een ritueel uitvoert, dezelfde leus te scandeert of zich hetzelfde kleedt (Collins 2007). Dit zien we ook terug in de resultaten van de SCP-enquête Denkend aan Nederland (DAN) uit 2018. Daarin is gevraagd naar situaties waarin mensen zich sterk verbonden voelen met andere Nederlanders. Tabel 15.2 toont dit voor verschillende leeftijdsgroepen. De top vier in alle leeftijdsgroepen gaat over situaties waarin mensen gezamenlijk iets doen of uitdrukken dat bijdraagt aan dat gevoel van verbondenheid, zoals ook in de focusgroepen naar voren kwam. Bij sportwedstrijden is dat bijvoorbeeld samen juichen voor hetzelfde team en daarbij in

het oranje gekleed gaan. Op Koningsdag kleden ook veel mensen zich in het oranje, en zijn er overal in het land rommelmarkten en andere activiteiten. Bij herdenkingen worden Nederlandse slachtoffers herdacht, wat vaak gepaard gaat met rituelen die mensen samen of in elk geval gelijktijdig uitvoeren, zoals twee minuten stilte om acht uur 's avonds tijdens dodenherdenking.

Tabel 15.2

Gebeurtenissen naar aanleiding waarvan mensen zich wel eens één hebben gevoeld met andere Nederlanders, naar leeftijd (in procenten), 2018

	15-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
bij sportwedstrijden (bv. Nederlands Elftal of schaatsen)	81	83	83	81	81	81
op Koningsdag	75	79	83	75	75	74
bij een herdenking van de Tweede Wereldoorlog	72	74	83	80	84	91
bij de herdenking van een ramp	64	66	72	70	77	85
als een Nederlander erkenning krijgt in het buitenland	56	56	59	57	67	76
als ik het Wilhelmus hoor	55	58	59	58	64	74
als buitenlanders kritiek hebben op Nederland	53	57	59	55	62	65
bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer	42	45	45	38	45	46
bij een koninklijk huwelijk (bv. Willem-Alexander en Maxima)	41	52	63	62	68	71
bij een familiefeestje	42	36	40	39	45	54
bij overlijden van een bekende Nederlander	34	41	54	54	62	68
op Prinsjesdag	29	31	34	35	45	56
als ik aan het werk ben	26	36	37	32	36	34

Bron: SCP, DAN'18

Ondanks de gezamenlijke top vier zijn er ook accentverschillen naar leeftijdsgroepen. Over het algemeen zijn de verschillen tussen de jongste groep en de oudste groep het grootst. Jongeren hebben minder vaak het gevoel van verbondenheid bij de hier genoemde situaties dan de 65-plussers. Uitzonderingen op dit patroon zijn sportwedstrijden, Koningsdag en verkiezingen voor de Tweede Kamer.

15.4 Insiders en outsiders

In de vorige paragrafen beschreven we dat jongeren Nederlandse identiteit vooral opvatten als een culturele identiteit, die volgens sommigen wordt bedreigd door diversiteit,

maar die voor jongeren ook expliciet een construct is dat verbindt over verschillen heen door samen deel te nemen aan cultureel-symbolische activiteiten. De jongeren spreken hier over een wij-gevoel, wat impliceert dat er ook een 'zij' bestaat. Wie zijn volgens de jongeren de insiders en de outsiders van de verbeelde gemeenschap? En hoe statisch zijn deze grenzen?

Actieve verbinding aan de natie

In de DAN-enquête is gevraagd hoe belangrijk men verschillende zaken vindt om een echte Nederlander te zijn. Tabel 15.3 toont voor verschillende leeftijdsgroepen het aandeel dat een bepaalde zaak erg belangrijk vindt voor mensen om een echte Nederlander te zijn.

Tabel 15.3

Hoe belangrijk vindt u de volgende zaken om een echte Nederlander te zijn? Aandeel dat het erg belangrijk vindt, naar leeftijdsgroepen (in procenten), 2018

	15-24 jaar	25-34 jaar	35-44 jaar	45-54 jaar	55-64 jaar	≥ 65 jaar
Nederlands kunnen spreken	60	69	71	70	71	72
Nederlander voelen	42	44	46	39	41	41
Nederlandse politieke systeem en wetgeving respecteren	37	47	51	55	54	51
bereid zijn positieve bijdrage te leveren aan Nederlandse maatschappij	37	49	52	47	49	49
waarde hechten aan Nederlandse tradities, gewoonten en cultuur	38	44	49	45	48	43
Nederlandse nationaliteit hebben	36	43	45	43	44	48
toekomst zien in Nederland	24	39	40	37	42	36
grootste deel leven in Nederland wonen	22	26	30	27	24	24
in Nederland geboren zijn	15	13	13	17	17	24
Nederlandse voorouders hebben	6	4	5	6	7	11
christelijk zijn	3	2	1	2	2	4

Bron: SCP, DAN'18

In alle leeftijdsgroepen wordt Nederlands kunnen spreken, je een Nederlander voelen en het Nederlandse politieke systeem en de wetgeving respecteren het meest belangrijk gevonden om een echte Nederlander te zijn. Het minst belang wordt gehecht aan christelijk zijn en Nederlandse voorouders hebben. Wanneer we christelijk zijn buiten beschouwing laten, dan zijn de overige zaken uit tabel 15.3 samen te vatten in twee soorten regels¹: iemand is een echte Nederlander via afstamming en door verbonden te zijn aan het grondgebied (in Nederland geboren zijn, de Nederlandse nationaliteit hebben, het grootste deel van je leven in Nederland wonen en Nederlandse voorouders hebben), en iemand kan een echte Nederlander zijn door zich actief te verbinden aan de Nederlandse samenleving en cultuur (de Nederlandse taal spreken, het politiek systeem en de wetgeving respecteren, je een Nederlander voelen, waarde hechten aan Nederlandse tradities, gewoonten en cultuur,

je toekomst zien in Nederland en bereid zijn een positieve bijdrage te leveren aan Nederland).

Zoals uit tabel 15.3 blijkt, wordt in alle leeftijdsgroepen meer waarde gehecht aan actieve verbinding dan aan grondgebied en afstamming als voorwaarde om een echte Nederlander te zijn. Ook onder de jongeren in de focusgroepen zien we dit patroon terug: afkomst wordt bijna nooit genoemd als voorwaarde voor Nederlanderschap. Jongeren met en zonder migratieachtergrond geven vaak aan dat ze een actieve verbinding een belangrijke voorwaarde vinden. Die actieve verbinding wordt zowel in emotionele zin opgevat als dat de jongeren die zien als een vorm van actieve investering. In emotionele zin moeten mensen bij Nederland willen horen en zich verbonden voelen met Nederland. Daarnaast vinden ze dat mensen moeten investeren, bijvoorbeeld door moeite te doen de Nederlandse taal te leren om zo de mogelijkheid te hebben deel te nemen aan de samenleving. Enige beheersing van de Nederlandse taal stelt mensen in staat overbruggende contacten te leggen met andere inwoners van Nederland buiten hun etnische groep en zou ook leiden tot culturele uitwisseling en acculturatie. Aangezien Nederlandse identiteit wordt opgevat als een culturele eenheid, leggen jongeren sterk de nadruk op culturele participatie en verbinding. Het liefst zien de jongeren ook dat mensen een bijdrage leveren aan de samenleving. Als dat niet gaat in de vorm van werken, onderwijs of belasting betalen, dan zijn er altijd mogelijkheden tot vrijwilligerswerk of mantelzorg. Mensen moeten in elk geval, zo vinden de jongeren, in hun gedrag bereidheid tonen om mee te doen aan de samenleving en een 'wij' te vormen. Wanneer mensen die bereidheid niet hebben of tonen, isoleren ze zichzelf en komt het idee van eenheid en verbondenheid binnen de natie in gevaar.

R1: *Ik begrijp wel gewoon dat Sinterklaas iets is waar je niet omheen kan. Dus als je daar niet aan meedoet...*

R2: *...dan isoleer je jezelf.*

R1: *Ja.*

R3: *Ik ben het daarmee eens. Als iemand niet meedoet aan Nederlandse feesten, dan isoleer je jezelf inderdaad gewoon van de rest van je eigen land.*

R4: *Dat zijn ook geen Nederlanders dan. [...] Als ik het nu in mijn straat zie: dat zijn ook amper Nederlanders. Die spreken ook geen Nederlands thuis. Ze nemen soms een tolk mee naar rapportgesprekken op school. Dat zijn geen Nederlanders dan. [...] Ik noem het geen Nederlanders en zij noemen zichzelf ook geen Nederlanders. [...] Ze sluiten zich af; dat weten ze ook gewoon. Ze weigeren. Het is niet eens dat wij dat willen van ze, ze willen het zelf gewoon niet eens.*

(Rotterdam, gemiddeld opleidingsniveau, R1, R2, R3 zonder migratieachtergrond, R4 met migratieachtergrond)

Men zou kunnen beargumenteren dat het perspectief van actieve verbinding ruimte biedt aan een inclusieve nationale identiteit die ook mensen met een migratieachtergrond omvat. Immers, het gaat hier om kenmerken die een persoon kan verwerven: taal en cultuur zijn te leren kennen en te internaliseren. Via investeren is het dus in principe mogelijk je een plek te verwerven in de *verbeelde gemeenschap*. Afstamming en verbondenheid via

grondgebied zijn daarentegen kenmerken waar een zekere mate van toeval aan te pas komt: je kiest immers niet zelf wie je voorouders zijn of waar je wordt geboren. Grenzen worden in dit laatste perspectief getrokken langs toegeschreven kenmerken, die groepen uitsluit zonder dat zij daar zelf invloed op kunnen uitoefenen (vgl. Wright 2011). Nadere beschouwing van de groeps gesprekken laat echter zien dat de twee perspectieven met elkaar verweven zijn en dat de openheid van het perspectief van actieve verbinding minder het geval is dan op het eerste gezicht lijkt. Afkomst blijkt toch een rol te spelen, aangezien de actieve verbinding vooral lijkt te gelden voor mensen die op basis van afkomst in eerste instantie als outsider worden gezien. In de gesprekken wordt veel gerefereerd aan mensen met een migratieachtergrond die via investeren Nederlander kunnen worden. Deze Nederlanders worden op basis van hun afkomst, religie, cultuur of huidskleur niet altijd als vanzelfsprekend gezien als insiders. De jongeren zelf worstelen hier ook mee in de gesprekken.

R2: *Jij zei dat je niet iedereen Nederlands zou vinden. Hoe zie je dat?*

R1: *Zei ik dat? Hmmm. Ik denk wel wanneer je twee mensen tegenover me neerzet: een iemand met een huidskleur zoals bijvoorbeeld ik heb en iemand met een donkere huidskleur...*

R2: *Zoals ik?*

R1: *...dat ik dan eerder zou neigen – en dat is misschien heel racistisch, maar dat zit toch zo in mijn systeem – dan zou ik eerder kiezen voor iemand met mijn kleur, want ja, dat is een Nederlander.*

I: *Wat bedoel je precies met kiezen? Als in: die persoon is Nederlands of met die persoon voel ik me meer verbonden?*

R1: *Nee, ik bedoel: die persoon is Nederlands. Terwijl de andere ook een Nederlander is, maar toch is dat ergens in mijn hoofd nog zo.*

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, R1 zonder migratieachtergrond, R2 met migratieachtergrond)

Dit citaat laat goed zien hoe sommige Nederlanders op basis van toegeschreven kenmerken (zoals huidskleur en afkomst) als vanzelfsprekende insiders worden beschouwd: zij vormen het prototype Nederlander. Het gaat hierbij om een mentaal construct: een voorstelling die bij mensen opkomt als ze aan 'de Nederlander' denken. In de focusgroep-gesprekken werd hier soms aan gerefereerd als de 'echte' Nederlanders, of deze werden omschreven als 'blond haar, blauwe ogen, boer'. Nederlanders die wat minder op het prototype lijken, zoals mensen met een migratieachtergrond, kunnen insider worden, door hun actieve verbinding met Nederland expliciet te maken. Frankenberg (1993) laat eenzelfde mechanisme zien. Zij beargumenteert dat er binnen de grenzen van een verbeelde gemeenschap nog andere grenzen lopen, waardoor er sprake is van een centrum en een periferie. In het centrum bevindt zich de dominante culturele groep, die vaak de norm vormt. Dit komt overeen met het idee van de prototype Nederlander. In de periferie bevinden zich degenen die meer van dit prototype afwijken, zoals etnische minderheden; een soort *outside insiders*. Voor degenen die zich meer in het centrum bevinden (*inside insiders*) is

het een vanzelfsprekendheid dat zij tot de verbeelde gemeenschap behoren, terwijl dat voor de *outside insiders* vaker een betwiste identiteit is. In de focusgroepen werd de vraag: 'Mogen jullie Nederlander zijn?' door de autochtoon Nederlandse jongeren vaak niet goed begrepen, vanuit de vanzelfsprekendheid dat zij Nederlanders zijn, terwijl Nederlanders met een migratieachtergrond de vraag direct begrepen en voorbeelden konden noemen van situaties waarin dit niet het geval was. Het prototype vormt daarmee de onuitgesproken norm, die een zekere onzichtbaarheid heeft.

I: *Mogen jullie altijd Nederlander zijn?*

R1: *Ik snap de vraag niet.*

R2: *Ik wel.*

(Rotterdam, gemiddeld opleidingsniveau, R1 zonder migratieachtergrond, R2 met migratieachtergrond)

I: *Hebben jullie allemaal het idee dat jullie Nederlander mogen zijn? Jullie denken van: oké, ik voel me zo en dat mag ook, het wordt geaccepteerd door anderen.*

R3: *Nooit over nagedacht eigenlijk.*

I: *Nee.*

R3: *Maar, ja, dat ben ik gewoon. Denk ik. Ja. Niet echt, eh...*

I: *Nooit zo bij stilgestaan.*

R3: *Nee.*

I: *Nee. En jij?*

R4: *Nee. Ik voel me gewoon een Nederlander, maar ik heb er verder ook niet bij stilgestaan ofzo.*

(Zwolle, gemiddeld opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

I: *En hebben jullie allemaal het gevoel dat jullie Nederlander mogen zijn?*

R: *Niet altijd, denk ik.*

I: *En kun je dat toelichten?*

R: *Ja, ook gewoon weer omdat je bepaalde andere tradities hebt en een andere cultuur hebt en een ander uiterlijk hebt, denk ik. Kijk, het is heel simpel: stel je voor je voelt je Nederlander, maar alsnog word je niet bekeken als een Nederlander.*

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

Schuivende grenzen

Dat de mentale voorstelling van de Nederlander, het prototype, ook een relatie heeft met afkomst wordt door jongeren met een migratieachtergrond als uitsluiting ervaren. Het is een lastige positie, omdat zij zichzelf wel als Nederlander beschouwen, maar niet altijd als vanzelfsprekend zo worden gezien door anderen (vgl. Geelhoed en Staring 2015; Sterckx en Van der Ent 2015). Deze jongeren hebben het gevoel dat zij vanwege hun etnisch-culturele achtergrond meer hun best moeten doen om te laten zien dat ze insiders zijn, door steeds expliciet te laten zien dat ze bij Nederland willen horen. Van Nederlanders zonder migratieachtergrond wordt die loyaliteit vaker als vanzelfsprekend verondersteld. Dit is enerzijds de

perceptie die jongeren met een migratieachtergrond hebben, maar ook uitspraken van Nederlanders zonder migratieachtergrond duiden hierop, wanneer ze bijvoorbeeld aangeven moeite te hebben met andere talen die in de openbare ruimte gesproken worden omdat ze dan niet weten wat er dan precies gezegd wordt. Men kan het niet verstaan en dat geeft een ongemakkelijk gevoel. Het spreken van Fries of van een Limburgs dialect, dat ook door veel mensen niet wordt verstaan, wordt minder erg gevonden, omdat Friezen en Limburgers niet als potentieel onloyaal worden gezien. Dubbele bindingen, zoals een dubbel paspoort of emotionele verbondenheid met een andere natie (staat), worden door sommige respondenten als verdacht gezien, omdat loyaliteit ook wel eens ergens anders zou kunnen liggen.

I: *Vind je dat er verschillende standaarden zijn voor de verschillende groepen of is het algemeen?*

R: *Voor eh... Nederlanders met een migratieachtergrond? Wij moeten twee keer, eh, tien keer harder ons best doen bijvoorbeeld om als Nederlander gezien te worden.*

I: *Ja, dus er wordt meer verwacht van mensen met een migratieachtergrond?*

R: *Ja. Er wordt meer met een vergrootglas gekeken, vind ik.*

I: *Ja, dus die moeten aan andere standaarden voldoen dan de mensen met de blonde haren, blauwe ogen zeg maar?*

R: *Ja. Ik zeg niet dat het zo is, maar zo beleef ik het. Bijvoorbeeld op Instagram. Dat iemand met een migratieachtergrond dan een foto moet delen van dat hij een broodje kaas eet wil hij gezien worden als een Nederlander. Dat die zich echt moet bewijzen van: hé, kijk, ik ben het wél.*

(Rotterdam, max. mbo4-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

R: *Ik heb een afbeelding gekozen met een Nederlandse vlag en een Turkse vlag, omdat ik een dubbele achtergrond heb. Niet zozeer een Turkse, maar wel een tweede achtergrond. En daarbij voel ik me niet altijd Nederlands, omdat ik in die positie wordt gewezen, zeg maar. Het is een toegewezen positie.*

I: *Heb je misschien een voorbeeld van een situatie waarin je dat heel sterk voelt?*

R: *Bijvoorbeeld als je ziet wat er gebeurt in Turkije, dan heeft dat veel invloed hier. Dan gaan mensen massaal de straat op en dan moet jij je daarvoor gaan verantwoorden bij bepaalde mensen. En dat is jammer, want dan wordt iedereen over één kam geschoren, zeg maar. En dan moet je jezelf verantwoorden, omdat jij als onderdeel wordt gezien van hun.*

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

De grenzen van wie wanneer meer insider is, zijn dynamisch en lijken nog wel eens te schuiven (zie ook Geelhoed en Staring 2015; Sterckx en Van der Ent 2015). Wanneer iemand die minder op het prototype Nederlander lijkt fouten maakt of zich misdraagt, wordt deze verder naar de rand van de gemeenschap geplaatst, of zelfs daarbuiten. Maar wanneer deze persoon een bijzondere prestatie levert, wordt hij/zij juist ingesloten of toegeëigend.

Ik kan bijvoorbeeld een voorbeeld geven uit de sportwereld: hoe hoger iemand komt, hoe meer Nederlander hij opeens wordt. Vind ik wel. Je hebt bijvoorbeeld Badr Hari, dat is een Marokkaanse kickbokser. Is die kampioen, dan is het een Nederlander, maar slaat die iemand in elkaar op straat, dan is hij opeens van Marokkaanse afkomst.

(Rotterdam, max. mbo4-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

Zoals met die Marokkanen die opeens niet voor Nederland zouden voetballen, maar voor Marokko. Nou, poeh, konden ze niet maken, hoor, want het zijn gewoon Nederlanders. Maar in een andere situatie worden ze natuurlijk gewoon uitgescholden als kutmarokkaan.

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Grenzen worden van binnen- en buitenaf getrokken

De constructie in welke mate mensen inside of outside zijn, is een dynamisch proces. Het is niet alleen zo dat sommige Nederlanders aangeven insiders te willen zijn, waarbij dit geweigerd wordt door andere Nederlanders. Veel autochtone jongeren proberen in het afbakenen van grenzen juist ruimte te maken in hun idee van insiders, en zo een inclusievere nationale identiteit te construeren.

I: Wanneer ben je een echte Nederlander, als je de nationaliteit hebt?

R: Nee, juist niet, want ik denk dat je daarmee dus heel erg veel, ehm... hoe zeg je dat, scheidslijnen gaat trekken van: jij hoort er niet bij en jij hoort er wel bij. Dat doen we nu ook al; al weten we niet wie de Nederlander is. Maar [dan roepen we wel:] in ieder geval de Turken die horen er niet bij, of die groep hoort er niet bij. Maar ik vind juist dat je dat zo min mogelijk moet doen. Je moet zo min mogelijk juist die scheidslijn trekken. Ik vind dat gewoon iets heel lelijks wat wij als mensen doen. Maar we doen het wel automatisch, hè, onbewust. Ehm... het gebeurt in ieder geval. Ik vind juist dat we die lijnen moeten uitgummen zo ver als het kan.

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Ook verzetten verschillende jongeren zich tegen het simplistische idee dat autochtone Nederlanders eenzijdig de grens trekken en zo zichzelf als insiders afbakenen. Zij wijzen erop dat sommige Nederlanders zichzelf als outsiders construeren door zichzelf als niet-insider te profileren. Door een bepaalde groep af te bakenen als insiders (prototypische Nederlanders) construeren deze mensen zichzelf daarbuiten:

R: Als je zeg maar gewoon blank bent en je bent niet getint, je ouders komen niet uit een ander land vandaan, dan ben je echt een Nederlander en de meeste buitenlanders noemen dat zeg maar tatta's². Zeg maar een ander woord voor Nederlander.

I: Dat is dan hoe anderen Nederlanders zien?

R: Ja.

I: En wat vinden jullie daarvan als ze het zo zien?

R: Nou, kijk, het is natuurlijk niet leuk om te horen, maar het is niet zo dat ik ermee ga zitten. Maar dan denk ik zo van: jullie willen ook niet dat jullie worden gediscrimineerd

of dat iemand zegt: 'Ga terug naar je eigen land.' Dan vind ik het ook niet kunnen dat je Nederlanders zo behandelt. Dat vind ik dan ook niet netjes.

(Zwolle, max. mbo4-opleidingsniveau, zonder migratieachtergrond)

Op dezelfde manier zien jongeren (met en zonder migratieachtergrond) dat mensen zichzelf als buitenstaander definiëren door zich af te sluiten van de Nederlandse samenleving. Opvallend vaak wordt hierbij verwezen naar Turkse Nederlanders. Men ziet invloed vanuit Turkije zelf, die actief de banden met Turkije stimuleert en soms zelfs verplicht, en men ziet een Turkse gemeenschap in Nederland die zich niet alleen kenmerkt door een gezonde trots op hun roots, maar daarbij verder gaat en (sterke) identificatie met Nederland tegen gaat door in de opvoeding de nadruk te leggen op Turks nationalisme.

Als iemand met Turkse roots zijnde: het [de geringe verbondenheid met Nederland] ligt echt heel sterk bij het gezin. Het ligt eigenlijk echt bij de opvoeding. Ikzelf ben totaal niet geïndoctrineerd door mijn familie, maar ik heb wel vrienden die echt super geïndoctrineerd zijn met het gevoel van: ja, Turkije is nummer één, altijd. En die zijn ook altijd voor Turkije. En als ze dan moeten kiezen, dan kiezen ze ook voor Turkije.

(Rotterdam, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, met migratieachtergrond)

De insiders bepalen

De constructie van wie als insider en wie als outsider wordt gezien, heeft gevolgen voor de hoeveelheid ruimte die men krijgt toebedeeld (vgl. Sterckx en Van der Ent 2015). Insiders worden minder snel beoordeeld op het al dan niet leveren van een positieve bijdrage aan de samenleving, zij maken eerder als vanzelfsprekend deel uit van de gemeenschap en hoeven niet steeds hun loyaliteit expliciet te maken. Er wordt hun meer ruimte gegeven voor diversiteit in gedrag of overtuigingen. Daarnaast bestaat er verschil in de mate waarin zeggenschap over de culturele inhoud van Nederland legitiem gevonden wordt. Van degenen die als outsiders gezien worden, wordt het minder makkelijk geaccepteerd dat ze iets zeggen over culturele praktijken of gebruiken die als Nederlands gezien worden, laat staan dat ze er invloed op willen uitoefenen. Zo praten een aantal respondenten zonder migratieachtergrond over mensen die 'van buiten' komen en de tradities rondom Zwarte Piet willen veranderen. In de verbeelding maken deze mensen dus geen deel uit van de gemeenschap, maar zijn ze outsiders. Dit betreft overigens niet alleen mensen met een migratieachtergrond; ook autochtone Nederlanders die zich uitspreken tegen Zwarte Piet worden door een aantal respondenten als outsiders gezien (vgl. Duyvendak en Kešić 2018). Als mensen die in de verbeelding eerder als outsiders worden gezien mee willen praten over hoe Nederland eruit ziet, of daarin veranderingen willen aanbrengen, heeft een deel van de jongeren zonder migratieachtergrond daar moeite mee, hoewel ze dit vaak niet willen voelen. Liever zouden ze een inclusief beeld van de nationale identiteit willen hebben, waarin de stemmen van alle Nederlanders even zwaar tellen. Ze worstelen ermee dat ze daar toch enige moeite mee hebben.

I: *Als een witte man die hier is opgegroeid kritiek heeft op een Nederlandse traditie, vinden jullie dat dan net zo vervelend als een andere man die uit Syrië komt die kritiek heeft op de Nederlandse traditie?*

R1: *Niemand zegt ja. In heel Nederland zegt niemand ja. Maar ik denk dat het antwoord keihard ja is.*

R2: *Ik denk het ook.*

R3: *Ja.*

R2: *Maar ik denk tegelijkertijd dat de overgrote meerderheid ook snapt dat dat geen goede gedachtegang is. Maar het zit er wel in.*

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, R1 met migratieachtergrond, R2 en R3 zonder migratieachtergrond)

De mate waarin jongeren er moeite mee hebben zeggenschap te delen, hangt samen met de constructie van insiders en outsiders. Wanneer deze grenzen vaag en poreus zijn, vloeien wie insiders en outsiders zijn meer in elkaar over. Omdat meer Nederlanders dan als insiders gezien worden, wordt het legitiemer en natuurlijker gevonden dat zeggenschap wordt gedeeld en dat Nederland en zijn cultuur verandert. Wanneer de grenzen strakker worden gedefinieerd, voelt het voor respondenten alsof verandering van buitenaf wordt geforceerd.

R1: *Ik ben opgegroeid met Sinterklaas, ik vind Sinterklaas helemaal geweldig. Ik vind dat we Zwarte Piet gewoon moeten skippen ondertussen. Als dat zoveel mensen dwarszit, dan gooi de bende eruit. Ik bedoel, het verhaal is toch altijd dat die kleur van de schoorsteen komt. Nou, met dat kleurtje kom je echt niet uit de schoorsteen kakken, dat is gewoon onzin. Dus maak er een roetveegpiet van, iedereen blij. Maar ik denk als ik zou emigreren naar een land en daar hebben ze allemaal tradities, dan kun je wel respect hebben voor die mensen die die tradities willen behouden, maar je hebt een eigen achtergrond en je bent zelf ergens wel of niet mee opgegroeid. Dus als jij ergens niet mee opgegroeid bent, dan kun je ook niet zeggen: o, zij zijn daarmee opgegroeid, nou, helemaal top. Ik heb daar verder geen mening over: klaar en loslaten.*

R2: *Maar als je daar bijvoorbeeld heen gaat en daar is een traditie, mag je die dan tegen gaan? Dat dat dus buitenlanders bijvoorbeeld hierheen komen, wij vieren hier Sinterklaas, zij voelen zich daardoor benadeeld, dus ze gaan dat tegenvechten. Snap je wat ik bedoel?*

R1: *Ja, ik snap wel wat je bedoelt, maar ik denk dat het een beetje ligt aan de getalsverhoudingen. Want ondertussen is het in Nederland al zo onwijs gemengd.*

R2: *Ja. Maar om Sinterklaas nu los te laten... Vind je dat je als je ergens heen gaat, dat je dan een traditie van dat land moet... aanvechten? Weet ik veel hoe je dat noemt...*

R1: *Ja, wat ik net ook zei: ik denk dat het ligt aan de getalsverhoudingen. Als op een gegeven moment de hele samenstelling van de samenleving is veranderd... Ik bedoel, jaren terug was het nog... klompen, het grootste gedeelte was blank en alles in Nederland, dat idee. Maar dat is nu de realiteit gewoon niet meer. Ik denk wel dat het altijd*

een beetje door moeten blijven bewegen. Je kunt niet vasthouden aan wat vroeger altijd zo was als de hele samenleving veranderd is.

(Zwolle, havo/vwo/hbo/wo-opleidingsniveau, beide zonder migratieachtergrond)

15.5 Naar een inclusieve nationale identiteit?

De worsteling die jongeren laten zien rondom de constructie van insiders en outsiders is een worsteling met hoe inclusief een nationale identiteit kan en moet zijn. Wanneer het lukt om een inclusieve nationale identiteit te construeren, belooft de wetenschappelijke literatuur daarvan positieve effecten. Een nationale identiteit die ook mensen met een migratieachtergrond includeert, leidt tot meer sociale harmonie (Transue 2007), meer sociale cohesie (Reeskens en Wright 2013), positievere houdingen ten aanzien van diversiteit en meer specifiek migranten (Esses et al. 2001; Moran 2011) en meer onderling vertrouwen tussen verschillende groepen (Wright 2011). Het is echter niet zo makkelijk om de reikwijdte van nationale identiteit op te rekken zodat meer mensen daar in de representatie en verbeelding deel van uitmaken. Verzet kan ontstaan wanneer de overkoepelende representatie als bedreiging voor initiële identiteiten wordt gezien. Bijvoorbeeld omdat een groep het gevoel heeft dat de overkoepelende identiteit minder status of waarde heeft, of als men denkt dat groepsnormen zullen vervagen (Wenzel et al. 2003). Dit laatste zagen we ook terug in de focusgroepgesprekken, waarbij opvalt dat deelnemers in Zwolle wat meer zorgen uiten dan deelnemers in Rotterdam. Het is niet ondenkbaar dat de grotere diversiteit van de leefomgeving van jongeren in Rotterdam hier een rol in speelt.

Ondanks zorgen van sommige jongeren over wat de Nederlandse identiteit nog is als de culturele inhoud hiervan verandert, zijn de jongeren overwegend positief gestemd en denken ze dat het uiteindelijk zal lukken om een inclusieve nationale identiteit te construeren. Vier verschillende factoren worden hierbij door hen genoemd. Ten eerste gewenning aan diversiteit en onderling contact. Jongeren zonder migratieachtergrond wijzen erop dat hun ouders zijn opgegroeid in een Nederland dat minder divers was wat betreft herkomstgroepen. Hun ouders hebben soms nog dat beeld van Nederland, terwijl zijzelf meer opgroeien met het beeld van Nederland als diverse samenleving. Vooral in Zwolle wordt daarbij aangetekend dat de Randstad weer veel diverser is dan Zwolle, waardoor men in de Randstad al veel meer gewend zal zijn aan diversiteit. Jongeren met een migratieachtergrond hebben een vergelijkbaar beeld: zij zien dat hun ouders vaak nog (sterk) verbonden zijn met hun land van herkomst, terwijl zijzelf meer verbondenheid met Nederland ervaren. Zij verwachten dan ook dat over de generaties de verbondenheid met het land van hun ouders zal afzwakken en nieuwe generaties zich meer als vanzelfsprekend Nederlands zullen voelen: *‘Mijn moeder en vader voelen zich waarschijnlijk meer Turk in Nederland. Maar omdat ik me al Nederlands voel in Nederland, zullen mijn kinderen zich waarschijnlijk compleet Nederlands voelen.’* (respondent met migratieachtergrond). Ook contact speelt volgens jongeren een grote rol. Door met verschil in aanraking te komen, bijvoorbeeld op school, via internet en sociale media, maar ook via reizen, worden verschillen niet meer vreemd gevonden.

En zoals een respondent het verwoordt: *‘Iets wat je vreemd vindt, stoot je misschien ook soms af.’* Door het contact worden verschillen normaler, maar het leidt vaak ook tot het besef dat verschillen vaak minder groot zijn dan gedacht. Ten tweede noemen jongeren interetnische relaties en kinderen van gemengde afkomst. Het idee dat hierin doorklinkt is die van de *salad bowl*: door vermenging van culturen en afkomsten ontstaat een nieuwe mix van allerlei brokjes en stukjes cultuur die tezamen de Nederlandse cultuur zullen vormen. Ten derde wijzen jongeren op de rol van opvoeding en verschuivende maatschappelijke normen. Zij vertellen dat vooral school een grote rol speelt in het idee van een inclusieve nationale identiteit: *‘Jja, want op scholen zie je overal regels hangen van “iedereen hoort erbij”; en dat wordt er gewoon van jongs af aan al ingehakt.’* Zaken die eerder onbenoemd waren (gescheiden wc’s, Zwarte Piet) worden onder druk van het publieke debat opengebrouwen en daardoor minder vanzelfsprekend. Ook de hedendaagse mindset, die meer gericht zou zijn op ontwikkeling en nieuwsgierigheid, in plaats van gericht op een beter leven voor zichzelf, kan volgens jongeren een rol spelen in de vorming van een inclusieve nationale identiteit.

15.6 Slot

Door jongeren zelf aan het woord te laten, werd duidelijk dat zij Nederland vooral zien als een culturele eenheid waarin mensen zich verbonden voelen als Nederlanders door deel te nemen aan ‘Nederlandse’ symbolische activiteiten. Daarbij past het idee dat insiders degenen zijn die zich actief verbinden aan Nederland. Als je écht wilt en je laat dat zien, dan hoor je erbij, zo is de redenering op expliciet niveau. Maar sommige Nederlanders blijken Nederlandser te zijn dan andere Nederlanders. Afkomst speelt (voor een deel onbewust) toch een rol in wie als *inside insider* en wie als *outside insider* wordt gezien. Dat wordt gevoeld door zowel autochtone jongeren als door jongeren met een migratieachtergrond. Jongeren met een migratieachtergrond wijzen daarbij op schuivende grenzen (bij goede prestaties worden ze eerder als Nederlander beschouwd) en op dubbele standaarden (bij autochtone Nederlanders wordt loyaliteit verondersteld, terwijl van jongeren met een migratieachtergrond wordt verwacht dat zij deze steeds expliciteren). Grenzen rondom insiders en outsiders worden vanuit verschillende kanten getrokken en bestendigd, maar vanuit verschillende kanten wordt ook geprobeerd een strakke indeling langs lijnen van afkomst te doorbreken en tot een meer inclusieve nationale identiteit te komen, die meer past bij de realiteit waarin de jongeren opgroeien.

Noten

- 1 Een exploratory factoranalyse geeft twee factoren: afstamming en grondgebied ($\alpha = 0,80$), en verbinding via investering ($\alpha = 0,77$).
- 2 *Tatta* is een verbastering van het woord *ptata*, wat in het Sranang Tongo ‘aardappel’ betekent. Deze benaming verwijst dus naar Nederlanders als aardappeleters.

Literatuur

- Anderson, B. (1995). *Verbeelde gemeenschappen. Bespiegelingen over de oorsprong en de verspreiding van het nationalisme*. Amsterdam: Uitgeverij Jan Mets.
- cbs (2019). cbs Statline: <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37325/table?ts=1553596073459>. Geraadpleegd op 26 maart 2019.
- Dekker, P. en J. den Ridder (2019). *Burgerperspectieven 2019*|2. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Duyvendak, J.W. en J. Kešić (2018). *The Rise of Nativism in Europe*. Council for European Studies: Europe Now.
- Esses, V.M., J.F. Dovidio, L.M. Jackson en T.L. Armstrong (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. In: *Journal of Social issues*, jg. 57, nr. 3, p. 389-412.
- Frankenberg, R. (1993). *White women, race matters. The social construction of whiteness*. Minneapolis/Londen: University of Minnesota Press/Routledge.
- Geelhoed, F. en R. Staring (2015). 'Nooit Nederlander genoeg': Turks-Nederlandse jongeren over hun sociaal-culturele posities, wereldbeelden en attitudes ten opzichte van (religieus geïnspireerd) geweld. In: W. Huijnk, J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 160-218). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Inspectie van het Onderwijs 2018. *De staat van het onderwijs 2016/2017*. Utrecht: Inspectie van het onderwijs.
- Leach, C.W., N. Ellemers en M. Barreto (2007). Group virtue: The importance of morality (vs. competence and sociability) in the positive evaluation of in-groups. In: *Journal of Personality and Social Psychology*, jg. 93, nr. 2, p. 234-249.
- Moran, A. (2011). Multiculturalism as nation-building in Australia: Inclusive national identity and the embrace of diversity. In: *Ethnic and Racial Studies*, jg. 34, nr. 12, p. 2153-2172.
- Collins, R. (2014). *Interaction ritual chains* (Vol. 62). New Jersey: Princeton University Press.
- Reeskens, T. en M. Wright (2013). Nationalism and the cohesive society: A multilevel analysis of the interplay among diversity, national identity, and social capital across 27 European societies. In: *Comparative Political Studies*, jg. 46, nr. 2, p. 153-181.
- Rotterdam buurtmonitor (2019). https://rotterdam.buurtmonitor.nl/jive?cat_open=Beleidsthema%27s/Demografie. Geraadpleegd op 12 april 2019; <https://www.ois.amsterdam.nl/feiten-en-cijfers/?20000>; geraadpleegd 12 april 2019.
- Sterckx, L. en B. van der Ent (2015). Met twee maten gemeten. In: W. Huijnk J. Dagevos, M. Gijsberts en I. Andriessen (red.), *Werelden van verschil* (p. 219-277). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Transue, J.E. (2007). Identity salience, identity acceptance, and racial policy attitudes: American national identity as a uniting force. In: *American Journal of Political Science*, jg. 51, nr. 1, p. 78-91.
- Wenzel, M., A. Mummendey, U. Weber en S. Waldzus (2003). The ingroup as pars pro toto: Projection from the ingroup onto the inclusive category as a precursor to social discrimination. In: *Personality and social psychology bulletin*, jg. 29, nr. 4, p. 461-473.
- Wright, M. (2011). Diversity and the imagined community: Immigrant diversity and conceptions of national identity. In: *Political Psychology*, jg. 32, nr. 5, p. 837-862.